

Тетяна САВИЦЬКА, Ярослав КРУПКА

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ НА ДАВАЛЬНИЦЬКИХ УМОВАХ

Розглянуто актуальні питання переробки давальницької сировини на умовах міждержавної кооперації. Розкрито найсуттєвіші тенденції з цих питань, що відбуваються у світі в умовах подальшої глобалізації економіки.

Подальша глобалізація економіки супроводжується значним розширенням міжнародної інтеграції у сфері виробництва та реалізації продукції. Свідченням цього є проникнення відомих західних компаній та корпорацій на ринки постсоціалістичних країн.

Значну роль у цьому відіграє така форма взаємовідносин між суб'єктами господарювання як переробка сировини на давальницьких умовах. Вона стала першим кроком до економічної експансії, проникнення на нові ринки. І, зазвичай, цьому сприяють самі країни, що розвиваються. Переробка давальницької сировини дає змогу знизити рівень безробіття, більш повно використовувати виробничі потужності, що простоюють, залучати додаткові інвестиції на розвиток економіки.

Питанням розвитку такої форми виробничих взаємовідносин, як виробництво продукції на давальницьких умовах, сьогодні приділяється певна увага у засобах інформації, наукових виданнях. Серед інших можна виокремити теоретичні розробки Н. Білової, Е. Макаревича, І. Лобза та ін., у яких достатньою мірою обґрунтовано принципи та передумови виробництва на давальницьких умовах. Водночас у них недостатньо висвітлено актуальні питання міжнародної інтеграції цих процесів, тенденції економічного розвитку країн-давальників та переробників.

Метою цього дослідження є виявлення тенденцій і напрямів міжнародної кооперації стосовно випуску підприємствами різних країн продукції на давальницьких умовах. Ставимо завдання визначити основні передумови виробництва на давальницьких умовах та його вплив на економічний розвиток країн-давальників та переробників.

Операції з давальницькою сировиною як нова форма міжнародної кооперації стали реальністю, коли паралельно створенню виробничо-технічних і організаційних передумов в усьому світі під тиском міжнародної конкуренції виникло питання щодо зниження виробничих витрат, що викликано, зокрема, розбіжностями у формуванні витрат на оплату праці у різних країнах. Відповідно усе більше уваги стали приділяти умовам виробництва продукції, взаємовідносинам між учасниками виробничого процесу, частці заробітної плати у витратах.

Так, США як класична країна з високим рівнем витрат на оплату праці, дуже швидко відчули потребу в розміщенні замовлень на переробку в країнах з нижчими витратами на заробітну плату. У ФРН процес розміщення замовлень на переробку активізувався лише на початку 70-х рр. XX ст., після значного підвищення рівня заробітної плати. У той час частка одержуваної за давальницькими контрактами продукції у світовій торгівлі (в імпорті й експорті) становила від 0,5% до 1%.

Пізніше, під час відкриття світових ринків і, насамперед, зі зростанням міжнародної конкуренції в період піднесення світової економіки розширилася й міжнародна практика здійснення операцій з давальницькою сировиною. Значне збільшення укладених контрактів щодо переробки спостерігається в Західній Європі, Північній і Центральній Америці, а також у Східній Азії. У Європі найбільш поширеного застосування набули схеми переробки на давальницьких умовах на підприємствах ФРН, що використовували для переробки трудовий та виробничий потенціал таких країн, як Греція, Португалія, Іспанія, Югославія, Марокко, Туніс, Туреччина, Гонконг та Китай.

Застосування давальницьких схем отримало новий поштовх на початку 90-х рр., XX ст. що зумовлено рядом причин: відкриттям кордонів зі Східною Європою, з постсоціалістичними країнами; утворенням інтеграційних об'єднань між США, Канадою і Мексикою; економічною експансією розвинутих країн Європи, США у Південно-Східну Азію; порівняно високим ростом витрат на заробітну плату у високорозвинених західних країнах.

Політичні й економічні зміни у Східній Європі зумовили не лише кількісне збільшення міжнародної переробки на давальницьких умовах, але і її територіальне переміщення. Насамперед німецькі підприємства перемістили значну частину замовлень на переробку з країн ЄС, Югославії в інші східноєвропейські країни, Гонконг і т. д.

Вже сьогодні спостерігаємо, що укладання угод між західними країнами, з одного боку, і східноєвропейськими країнами (Польщею, Чехією, Румунією, Болгарією, що ввійшли до ЄС, а також Україною, Росією), з іншого, у найближчі роки зросте й порівняно із загальними обсягами торгівлі буде мати більше значення. Таким чином, операції з переробки матеріальних ресурсів можуть відігравати в процесі економічного розвитку Східної Європи значну роль і в майбутньому.

Для країн з низькими рівнем витрат на заробітну плату однією з проблем є низький рівень зайнятості населення і завантаження виробничих потужностей. До того ж, у країнах, що розвиваються, високий рівень безробіття в основному пов'язаний зі значним зростанням чисельності населення. Один той факт, що більш, ніж у 55-ти країнах існують вільні економічні зони, говорить про те, що за допомогою залучення зарубіжних замовників на переробку ці держави очікують хоча б деякого поліпшення соціально-економічної ситуації.

Передумови збільшення обсягів виробництва продукції на давальницьких умовах можна розглядати на макро- і мікрорівнях. На макрорівні найбільш важливу роль у розвитку давальницьких відносин відіграють:

1. Зайнятість, завантаження виробничих потужностей, поповнення бюджетів за рахунок доходів від переробки. Значення договорів з переробки для ситуації з зайнятістю і завантаженням виробничих потужностей країн, що беруть участь у процесі переробки, з низькими витратами на заробітну плату видно хоча б з кількості створених у світі за допомогою розміщення цих замовлень додаткових робочих місць – близько 1 млн. [2]. З огляду на високий рівень безробіття в країнах, що розвиваються, і те, що в найближчі десятиліття очікується його подальше зростання, припускаємо, що цими країнами будуть і надалі створюватися особливі умови для залучення зарубіжних замовників на переробку давальницької сировини. Необхідно також зважити на те, що з корінними змінами, які відбулися у постсоціалістичних країнах у 80–90-ті рр. XX ст., не використовується значний виробничий потенціал, простояє обладнання, заводи, що колись були задіяні у військово-промисловому комплексі, а також забезпечували соціально-економічний розвиток цих країн.

2. Інтеграція в країну переробки. Використання давальницьких схем іноді спричиняє залучення прямих інвестицій у країну, де здійснюється переробка, у формі створення в ній свого підприємства спочатку лише для виконання процесу переробки, а потім – для завоювання нових ринків збуту продукції і т. д. Часто це супроводжується запровадженням у цих країнах нових технологій, що впливають на розвиток країни загалом. Що стосується країн, які розвиваються, постачальниками матеріальних ресурсів в країні-переробника є не національні підприємства, а здебільшого знову ж таки дочірні підприємства іноземних інвесторів.

Досвід східноєвропейських країн показує, що використання давальницької сировини зумовлює розвиток національних галузей та більш повне залучення його виробничого потенціалу. Необхідно зазначити, що в цих умовах не всі товарні потоки виходять від країни-замовника і закінчуються в ній. Існує велика диференціація між місцем покупки вихідної сировини та місцем збуту готової продукції. Це впливає на економічний розвиток переробників, тому що сприяє взаємодії цих країн з великою кількістю країн, що беруть участь у товарному обміні.

Тим часом використання давальницької сировини має деякі обмеження, що зумовлюється особливостями митної політики країн, які беруть участь у виробництві продукції на давальницьких умовах, занадто складними та часом тривалими формальностями при оформленні договорів, а також вивезення продукції.

3. Конкуренція між країнами з низькими витратами на оплату праці. Багато країн з низьким рівнем заробітної плати бачать вирішення проблеми безробіття у залученні додаткових замовників з переробки давальницької сировини. Таким чином, серед цих країн виникає конкуренція за отримання відповідного фінансування. Для вибору місця здійснення переробки підприємствами-замовниками проводиться порівняння рівня заробітної плати і умов переробки в цих країнах. Деякі країни, що розвиваються, виробляють загальні рамкові умови для залучення іноземних інвесторів і запобігання конкуренції між собою (наприклад, країни Південно-Східної Азії). Конкуренція за отримання давальницьких замовлень існує і серед підприємств однієї країни.

4. Інший вплив давальницьких операцій на країни, де здійснюється переробка. Договори на виробництво продукції на давальницьких умовах впливають на платіжний баланс цих країн, тому що

знижується інвестиційний і валютний дефіцит. Наступний позитивний ефект полягає у залученні іноземного капіталу для створення нових робочих місць, а надалі – поліпшення співвідношення між експортом та імпортом.

У випадку розміщення замовлення на переробку на своєму дочірньому підприємстві за кордоном материнська компанія має можливість впливати на величину прибутків за рахунок цін на сировину та готову продукцію. Якщо дочірнє переробне підприємство знаходиться у безподатковій зоні, материнська компанія зацікавлена максимізувати прибуток від цих операцій. За високих ставок податку на прибуток намагаються збільшити витрати регулюванням цін на сировину, матеріали і т. д.

Виконання давальницьких замовлень впливає на економічний розвиток країни-переробника, тому що, з одного боку, відкриває в індустріальних країнах і ринки для інших товарів його виробництва, випуск яких без застосування давальницьких схем був би неможливий. А, з іншого боку, може виникати позитивний ефект і для інших сфер економіки, наприклад, якщо сировина для переробки закуповується замовником у країні-переробника.

Таким чином, виконання давальницьких замовлень впливає на країни з низькими витратами на заробітну плату в основному у сфері зайнятості, завантаження виробничих потужностей, сприяє формуванню додаткових доходів і наповненню бюджетів. Незважаючи на окремі негативні прояви, цей вид міжнародних коопераційних відносин потрібно розцінювати загалом позитивно для таких країн.

Операції з переробки давальницької сировини можуть мати значний вплив і на індустріально-розвинені країни, зокрема:

1. Стосовно проблеми зайнятості населення. Головним наслідком здійснення давальницьких операцій, з огляду на високий рівень безробіття і зростаючі закордонні інвестиції, є експорт робочих місць: збільшення імпорту дешевих товарів призводить до зменшення робочих місць; капітал, що інвестується за кордон, не приводить до створення нових робочих місць у країні-інвестора.

2. Вплив цінових та інших чинників на обсяги виробництва, зростаюча міжнародна конкуренція змушує використовувати всі можливі цінові переваги країни-переробника; розширення діяльності при здійсненні іноземних інвестицій, що ґрунтується на проведенні сервісних робіт і забезпечення свого іноземного виробництва матеріальними ресурсами, проведення дослідницьких робіт, можливість здешевлення виробництва, більш вигідне калькулювання при розміщенні замовлень на переробку на своєму дочірньому підприємстві за кордоном, відкриття нових зарубіжних ринків за допомогою підвищення покупної здатності в країні-переробника зумовлює зростання обсягів внутрішнього виробництва.

3. Вплив переробки на структуру промисловості індустріальних країн на давальницьких умовах. Участь підприємств індустріальних країн у давальницьких операціях впливає на інші підприємства, і, відповідно, на загальну структуру промисловості цих країн. До таких підприємств відносяться, насамперед, ті, чії пропозиції відчувають конкуренцію іноземних компаній, що виконують давальницькі замовлення, а також їхні сервісні підприємства та постачальники вихідного матеріалу.

Внаслідок цього ті підприємства, що не беруть участі у давальницьких операціях, змушені здійснювати інтенсифікацію виробництва, переводити виробництво на випуск високотехнологічної продукції, що потребує значних капіталовкладень.

У більшості ж випадків альтернативою залишається тільки розміщення власного виробництва в країнах з низькими витратами на заробітну плату. Це може здійснюватися шляхом створення дочірнього переробного підприємства за кордоном чи ж просто шляхом розміщення давальницьких замовлень на іноземних заводах. Останній варіант має суттєвий недолік, оскільки замовник не має змоги прямо впливати на виробничий процес підприємства в країні з низькими витратами на заробітну плату.

Як уже зазначалося, у процесі переробки також беруть участь сервісні підприємства та постачальники вихідного матеріалу, тому що більшість вихідних матеріалів поставляється з країни-замовника. Згодом ці фірми змушені йти за своїми замовниками в країни, що здійснюють переробку сировини. Через регіональну концентрацію визначених галузей для таких фірм виникає додаткова можливість отримати нових покупців з інших індустріальних країн.

Водночас урядами індустріальних країн застосовуються заходи щодо обмеження ввозу дешевої продукції з країн з більш низькими витратами на оплату праці для підтримки вітчизняного виробника. Переробка давальницької сировини дає певні переваги й для окремих підприємств, які виступають у ролі переробника.

По-перше, безумовна перевага роботи на давальницькій сировині для переробника – це відсутність необхідності пошуку та заготівлі сировини для виробництва. У ситуації, коли в більшості підприємств

забезпеченість власними обіговими коштами набагато нижча від нормативу та неухильно продовжує знижуватися. Це дуже вагомий аргумент на користь такого виду співробітництва з іноземними фірмами. Крім постачання сировиною, фірми-замовники іноді забезпечують виробництво деякими видами устаткування, яке в майбутньому підприємство-переробник може викупити зі значними знижками, взяти в кредит чи розрахуватися в іншій формі, ніж грошова, наприклад, власними послугами. Крім того, при постачанні давальницької сировини підприємства-виробники не мають додаткових транспортних витрат.

По-друге, гарантований збут виготовленої продукції. Загальновідомо, що збут власної продукції значною мірою утруднений конкуренцією, яка постійно загострюється. Внаслідок цього ростуть запаси готової продукції на складах підприємств-виробників. Але навіть за відвантаженої торговельним організаціям продукцію отримати гроші доволі проблемно, оскільки торгівля готова брати продукцію тільки під реалізацію, у той час як за сировину потрібно здійснювати попередню оплату.

По-третє, робота з іноземними фірмами змушує істотно підвищувати кваліфікацію працівників, тому що вимоги до якості в іноземних замовників значно вищі. Відповідно це позитивно позначається й на якості продукції, що поставляється на внутрішній ринок.

Ще одна причина, що рівною мірою може стосуватися як аргументів «за», так і аргументів «проти», полягає в тому, що підприємства, які працюють на давальницькій сировині, мають можливість знизити витрати на маркетинг, а також витрати, пов'язані з підготовкою виробництва. Зазвичай, іноземний замовник крім сировини поставляє й технологію, тобто дає повний технічний супровід проекту, а іноді навіть забезпечує виробництво деякими готовими деталями, вузлами. При цьому підприємству не потрібно витрачатися на розробку моделі та її технічний опис. На жаль, цей, на перший погляд, позитивний момент має і зворотний бік. Наприклад, на підприємствах легкої промисловості (текстильної, швейної), що переорієнтувалися на переробку давальницької сировини, виявляються незатребуваними висококваліфіковані технологи, модельєри-конструктори. В результаті знижуються можливості творчого, інноваційного розвитку підприємств-переробників [4].

Отже, об'єктивними причинами поширення та здійснення виробництва продукції на давальницьких умовах у пострадянському економічному просторі є: дефіцит власних сировинних ресурсів за наявності достатнього трудового та виробничого потенціалу переробних підприємств; відсутність у переробних підприємств достатніх обсягів обігових коштів, необхідних для придбання певної кількості сировини; соціальний тиск з боку незавантаженого роботою виробничого персоналу переробних підприємств; реальна загроза згорання чи припинення виробництва в деяких галузях промисловості.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що, незважаючи на вищезазначені негативні прояви, виробництво продукції на давальницьких умовах необхідно розглядати загалом як позитивне явище. Досвід східноєвропейських країн показує, що використання давальницьких схем, веде до розвитку національних галузей, більш повному залученню його виробничого потенціалу, створення додаткових робочих місць. Для підприємств-замовників та їх країн переробка на давальницьких умовах дає можливість знижувати собівартість виготовленої продукції за рахунок дешевої робочої сили, освоювати нові ринки збуту продукції, використовувати незадіяні виробничі потужності підприємств, що простоють.

Література

1. Закон України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах», від 04.10.2001 р №2761-111 ВР, зі змінами і доповненнями.
2. Білова Н. Толлінг як економічне явище. – www.audit-it.ru/account6/intrk533.php.
3. Лобза І. Операції з давальницькою сировиною в Україні // *Все про бухгалтерський облік*. – 2005. – № 39. – С. 7–15.
4. Макаревич Е. Толлінг: економічні та правові аспекти. – www.pravo.kulichki.com/index.htm.
5. Яковенко А. Давальницька переробка сировини в Україні // *Баланс*. – 2005. – № 47. – С. 14–21.